

SÉLLEI Beatrix

SZEMLÉLETI AKADÁLYMENTESSÉG A FELSŐOKTATÁSBAN

Bevezetés

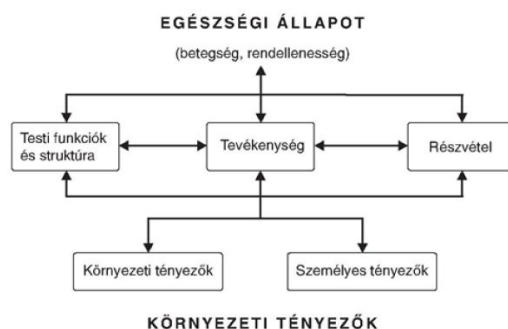
Napjainkban az esélyegyenlőség már nem csak egy törvény, hanem a mindennapokban is jelenlévő szemlélet. A valódi egyenlőség, a fogyatékkal élő emberek társadalomba történő integrációja új kihívások elé állítja mind a szakembereket, mind a többségi társadalom tagjait, és nem utolsósorban magukat a fogyatékos embereket is.

Ennek egy szeletével, a felsőoktatási esélyegyenlőséggel foglalkozom most, mivel az Európai Unió az Európa 2020 stratégia keretében megfogalmazott ajánlások szerint a tudásalapú európai társadalomban az emberek 40 %-a diplomával kell, hogy rendelkezzen. Ennek alapján a most felnövő, általános- és középiskolás generáció jelentős része felsőfokú tanulmányokat fog folytatni. Vajon mennyi esélyük van a fogyatékos, adott szövegkörnyezetben sajátos nevelési igényű tanulóknak, hogy bejussanak a különböző felsőoktatási intézményekbe? Valóban egyenlők-e az esélyeik arra, hogy bent is maradjanak, és az előírt képzési idő alatt teljesíteni tudják a követelményeket? A jelenlegi helyzetkép alapján Magyarországnak intenzív beavatkozásokat kell tennie egyrészt a ráta teljesítésére, másrészt az oktatás hozzáférhetőségének kibővítése miatt is, hogy a jelenleg a felsőoktatásban alulreprezentált csoportok a 40% részét képezzék (EU, 2010).

Esélyegyenlőség a felsőoktatásban

A fogyatékos hallgatók felsőoktatási esélyegyenlőségével kapcsolatos három legfontosabb kritérium a WHO (2001, 2003) által meghatározott keretrendszerben a személy, az eszköz és a környezet. Az új szemlélet szerint (lásd 1. ábra) a funkcióképesség a fontos, ily módon a megmaradt funkciókra fókuszál és a fogyatékossgot nem eredendően a személy sajátjának tekinti, hanem szerinte a fogyatékossgot a személy-eszköz-környezet rendszer hozza létre vagy éppen ellenkezőleg, nem hozza létre a fogyatékossg megélését a biológiai károsodás ellenére sem.

1. ábra. A WHO új modellje a fogyatékossgáról (KÖNCZEI és mts-ai, 2015)

Jelen tanulmány fókusza a fogyatékos személy, és különösen az őt körbevevő társas környezet a felsőoktatásban.

A fogyatékos hallgató

A karrier, a munkaszerep megválasztása alapvetően három tényezőn alapul. Az önismeret, önmagunk fizikai adottságainak, készségeinek és képességeinek, szükségleteinek és igényeinek ismerete

elengedhetetlen ahhoz, hogy meg tudjuk határozni azokat a karrierutakat, amelyeket a magunk számára elfogadhatónak tartunk. A második lépés ezeknek a lehetőségeknek a minél mélyebb feltárása, információgyűjtés a különböző szakterületekről. Harmadik lépésként egybe kell vetni, majd össze kell hangolni saját jellemzőinket az egyes karrierutak által elvárt jellemzőkkel. Ezek után sem tekinthető azonban lezártnak a folyamat, hiszen a megválasztott pályán napjainkban egyre inkább elvárt az élethosszig tartó tanulás (RITOÓKNÉ ÉS GILLEMONTNÉ, 1994, CSÁNIY, 2008; SUPER, 1994; SUPER, 1980).

A pályaválasztás és a karrierút kialakítása soktényezős folyamat. Belső intrapszichés történések, külső fizikai adottságok, a környezet tárgyi lehetőségei és társadalmi hatások mind befolyásolják (SUPER, 1980). A pályafejlődés, az életút építés egy átlagos serdülő számára sem feltétlenül könnyű kérdés, még támogató környezetben sem. A fogyatékos fiatalok számára a belső motiváció és tudatosság megteremtése mellett pedig még a környezeti akadályok is ott állhatnak. Speciális szükségletű diákként a köz- és felsőoktatás folyamatában végig bennmaradni nem kevés elköteleződést és motivációt igényel. Emellett azonban nagyon fontos a segítő és támogató család és környezet szerepe is. Ilyen háttérrel teremthető meg ugyanis egy színvonalas tanulás, amely a karrierépítésnek a feltétele. A pályaválasztásnak, a továbbképzésnek nem csak külső feltételei vannak; ugyanilyen fontos a másság elfogadása, az önismeret és az önfogadás, amelyeket kitartó és fáradtságos intrapszichés munka előz meg (KENDE, 2002).

A társas környezet

Az előítéletek, a sztereotípiák és a diszkrimináció, amelyekkel meg kell küzdeniük a fogyatékos személyeknek, mára úgy tűnik sokat változtak, enyhültek (BOGDAN ÉS BIKLEN, 2013). Bár a fogyatékos személyek iránti attitűd nem homogén és állandó – sem időben, sem kulturálisan –, mégis számos változás ment végbe és szinte minden országban pozitív elmozdulás történt, azaz egyre elfogadóbb a többségi társadalom. A kultúrában rögzült gondolkodásmód hosszú időn át befolyásolja az emberek viselkedését, és ezek a prekoncepciók egészen eltérőek az afrikai elutasító és fatalista nézetektől, az elfogadóbb skandináv kultúrkörig. Gyakran a biológiai károsodáson túl a fogyatékoság attribútumai miatt válnak stigmatizálttá a fogyatékos emberek. Ennek a felismerése vezetett oda, hogy mára a világ legtöbb országában a nemzeti és nemzetközi elvek alapján az előítéletesség és a diszkrimináció csökkentése a cél, amelynek egyik kulcsa az egyenlő esélyű hozzáférés mindennemű szolgáltatásokhoz (MUNYI, 2012). Társadalmanként elérően alakulhat, hogy miként befolyásolja az elfogadást például a nem vagy az életkor (GORECZNY ÉS MTS-AI, 2011). S bár globálisan a társadalmak attitűdje változik, az egyes egyének attitűdjében ez nem feltétlenül jelentkezik, egyéni szinten úgy tűnik lassabban válnak elfogadóbbá az emberek (DARUWALLA ÉS DARCY, 2005).

Attitűd a fogyatékos személyekkel kapcsolatban

A fogyatékos személyekkel kapcsolatos attitűd vizsgálata érzékeny kérdés, ki van téve a szociális kívánatossági torzításnak, különösen azokban az országokban, ahol a törvényi szabályozás is kimondja a diszkriminációmentességet. Ebből származhatnak a pozitív, elfogadó válaszok, miközben a mindennapi életben gyakran kirekesztést és hátrányokat tapasztalnak a megváltozott képességű emberek.

Legátfogóbban ILLYÉS és ERDŐSI (1986) vizsgálta a magyar társadalom budapesti reprezentatív mintáján az épek fogyatékos személyekhez való viszonyulását, s arra jutottak, hogy a látássérült személyek csoportja felé fordul a legnagyobb érdeklődés, míg az értelmi fogyatékos személyek a leginkább elutasítottak, a mozgáskorlátozottságot, különösen azt a formáit, amelyben kerekesszéket használtak a személyek, nagyon nehezen elfogadhatónak tartották az emberek. Úgy tűnt, minél inkább szembetűnő jelei voltak a fogyatékoságnak, annál hamarabb címkézték fel a fogyatékos személyt, és társítottak hozzá a kategória alapján további hátrányokat.

Egy újabb, országosan reprezentatív felmérés a Bogardus-féle társadalmi távolság skálával vizsgált több hátrányos helyzetű csoporthoz való attitűdöt, amelynek eredménye, hogy a mozgáskorlátozott személyeket inkább elfogadják, mint az érzékszervi fogyatékossgal élő személyeket, és a legkisebb az értelmi fogyatékos személyek elfogadottsága. Míg családtagnak a mozgáskorlátozott személyeket a megkérdezettek 72%-a elfogadná, addig ez az értelmi sérült személyek esetében csak 43%, és egyesítve a két legközelebbi szintet, azaz a családtagként és a szomszédnak elfogadná, akkor a mozgáskorlátozott személyeket a társadalom 90%-a, az érzékszervi fogyatékossgal élő személyeket a 91%-a, míg az értelmi fogyatékos személyeket csak 76% fogadná el. A többi távolsági szintben, mint például a nemzet tagja vagy az országba látogató turista, nem láthatóak érdemi különbségek (KEGYE és mts-ai, 2013).

Egy friss kutatásban, közel 1000 fős országos mintán a fenti trend igazolódik: az elmúlt harminc évben átalakult az egyes fogyatékossgal élő csoportok elfogadottsága. Napjainkra a magyar társadalomban a leginkább elfogadott csoport a mozgáskorlátozott személyek. Feltételezhetően ennek hátterében az is áll, hogy velük lehet a legtöbbször találkozni a hétköznapiakban, ezért az embereknek konkrét tapasztalásuk van a csoportról, bár diagnózisok és állapotok, valamint képességstruktúra tekintetében ez talán a legheterogénebb fogyatékossgal élő csoport. Az ő jobb elfogadásuk inkább épített környezeti, akadálymentesítési kérdés, illetve bizonyos tekintetben a szemléletformáláson múlik, hogy a lehető legszélesebb (munka)körben megmutathassák magukat. A látás- és hallássérült személyek a közepesen elfogadott csoportok közé tartoznak, velük valamelyest nehezebb egy átlagembernek kapcsolatot teremteni, ugyanis a leggyakrabban használt kommunikációs csatornák használata valamilyen módon sérült. A velük való közös munka általában többlet erőfeszítést igényel mindenkitől, legalább kezdetben. Napjainkra a korábban leginkább elfogadott, kevésbé látható, érzékszervi fogyatékossgal élő csoportok kevésbé elfogadottak, különösen igaz ez a látássérült személyek esetében. A korábbi kutatásokkal egybecsengően az értelmileg akadályozott emberek a legkevésbé elfogadott csoportba tartoznak. Ennek háttere lehet az egyszerre jelentkező gyakran külső megjelenésbeli eltérés és a velük való kommunikáció nehézsége. Továbbá ők ez egyetlen olyan csoport a felsoroltak közül, akik önellátásra nem minden esetben képesek, ezért mindig a mikro- és a makrokörnyezetükre vannak utalva. A társadalmi hasznosság szempontjából a válaszolók szerint fontos tényező, hogy a legtöbb fogyatékos személy nincs vagy ne legyen mások segítségére szorulva, azonban nagyon nehezen elképzelhető, hogy az akár csak közepesen súlyos értelmi fogyatékossgal élő ember meg tudja oldani önmaga teljes körű ellátását. Összességében tehát korábban a kevésbé látható fogyatékossgal voltak elfogadottabbak és a láthatóak elutasítottabbak. Mostanra mintha más szempontok határoznák meg az elfogadást, mint a feltételezett kognitív képességek vagy a személyiség (SÉLLEI, 2015).

A fogyatékos személyek társadalmi integrációjával az Esélyegyenlőségi és a Nemzeti köznevelési törvény hatására napjainkra már a legkisebbek is találkozhatnak, azonban attitűdjüket átszínezheti a szüleik viszonyulása is. Minél korábban találkozhatnak a fogyatékos gyermekek ép társaikkal, annál inkább válik természetessé mindkét csoport számára az együttélés (CSÁNYI, 1995), amely a felnőtt társadalomban is kulcs a teljes fizikai és szemléleti akadálymentesítéshez. FISCHER 2009-es vizsgálatában az együttneveléssel kapcsolatban pedagógusok és szülők attitűdjét kutatta, viszonylag kis, túlnyomóan fővárosi mintán. A kutatás alapján a szülők elfogadóbbnak tűntek, mint a pedagógusok, s elsősorban a látás, a hallás- és a mozgáskorlátozott gyermekeket tolerálnák gyermekük osztálytársaként (69%). Ennél alacsonyabb mértékű elfogadásról számoltak be a pedagógusok, akik által a preferált csoportok a mozgáskorlátozott tanulók (61%) és az enyhén értelmi fogyatékos gyermekek. Érdekes azonban kiemelni a vizsgálat végső és pozitív konklúzióját, amely szerint a megkérdezettek legnagyobb része egyetért az integrált nevelés és oktatás fontosságával és hasznosságával, attitűdjük nyitott és befogadó (FISCHER, 2009). Általános- és középiskolai pedagógusok országos reprezentatív mintáján vizsgálva, hogy mennyire elfogadóak a pedagógusok a fogyatékos emberek iránt kiderült, hogy a megkérdezettek kétharmada tanít vagy tanított sajátos

nevelési igényű gyermeket, és/vagy dolgozik vagy dolgozott együtt megváltozott munkaképességű kollégával, de ennek a tapasztalatnak nincs statisztikailag jelentős hatása arra, hogy mennyire elfogadó vagy elutasító egy pedagógus a fogyatékos személyek irányába. A konklúzió azonban itt is pozitív, ugyanis összevetve más csoportokkal, a pedagógusok jóval elfogadóbbak minden fogyatékosági formával szemben, mint más csoportok, mint például a kis- és középvállalkozók (SÉLLEI, 2015). Visszatérve a felsőoktatásra például PUSZTAI és SZABÓ (2014) magyar almintát is tartalmazó kutatása szerint a felsőoktatásban a fogyatékos hallgató, mint kollégiumi lakótárs a három legnehezebben elfogadható csoport között van. Ha összehasonlítjuk akár ezt, akár az anyagi támogatás dimenzióját, akkor a magyar hallgatók kevésbé támogatók, mint román vagy ukrán társaik, a befogadó attitűd pedig az életkorral fordítottan arányos, tehát beleszocializálódnak a kezdetben még nyitott hallgatók az elutasító(bb) légkörbe.

A jelenségről számokban

Még olyan országokban is, ahol viszonylag magas a fogyatékos hallgatók aránya a felsőoktatásban, a későbbi foglalkoztatás és egyenlő életszínvonal legfőbb gátjai a fogyatékos fiatalok képzettsége, kiválasztása és munkahelyi integrációja. Ezekhez a lépésekhez az érintettek kevés támogatást kapnak, és ezt tetézi még a társas környezet negatív hozzáállása is, melynek eredményeként még a felsőfokú képzett megváltozott munkaképességű munkavállalók 60%-a is munkanélküli, az alacsonyabban kvalifikáltakról nem is beszélve (PLANTY és mts-ai, 2009; EOP, 2014).

Röviden összefoglalva a sajátos nevelési igényű tanulók oktatása történhet szegregáltan is, azonban napjaink trendje az inkluzív iskola, ahol nemcsak ugyanazt a tananyagot sajátíthatják el a diákok, hanem együtt lehetnek a többségi iskolák tanulóival. Ezen szemlélet térhódításával egyre több képzőhelyen fognak rendelkezésre állni a speciális eszközök, a megfelelő tárgyi és fizikai környezet – s remélhetőleg nem kerülnek hátrányos helyzetbe a sajátosnevelésiigényű diákok (2011. évi CX. törvény alapján).

A KSH (2013) adatai szerint Magyarországon általánosan csökken a gyermeklétszám, és ezzel együtt csökken a sajátos nevelési igényű tanulók száma is. Jelenlegi adatok szerint a sajátos nevelési igényű tanulók az össztanulói létszám 6-7%-át teszik ki, azaz úgy 51000 főről beszélhetünk (KSH, 2015). Megvizsgálva a trendeket 2005 és 2012 között jól látható, hogy folyamatosan csökken a szegregáltan oktatott sajátos nevelési igényű tanulók száma és ezzel arányosan nő az integráltan oktatott SNI diákok száma. A vizsgált periódusban az integráltan oktatott tanulók aránya 67-68% az alapfokú oktatási intézményekben.

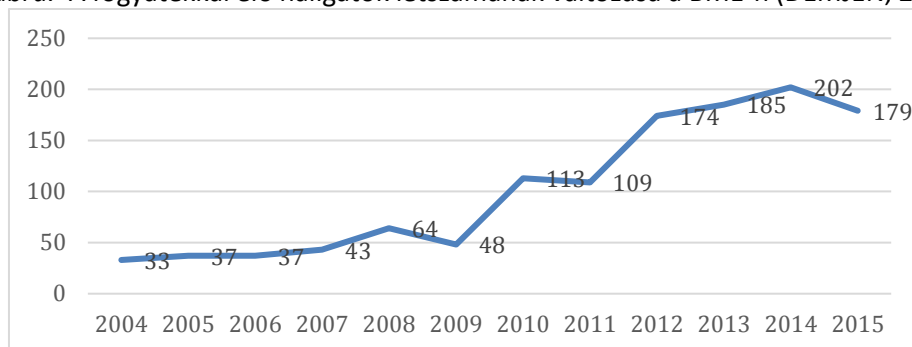
Azonban a tanulás nem áll meg az általános iskolánál, és a középiskolai, egyetemi oktatás területén jól látszik, hogy korántsem kedvező a fogyatékkal élő diákok helyzete. A KSH elemzése alapján ezek a tanulók leggyakrabban a szakiskolai képzésen folytatják tanulmányaikat. A szakközépiskolákban és gimnáziumokban csupán 1,5% a sajátosnevelési igényű tanulók aránya (ez kb. 7100 tanuló), azaz csupán ennyi tanulónak van elvi lehetősége arra, hogy tovább menjen a felsőoktatásba (KSH, 2013; KSH, 2015). Pedig a pozitív diszkrimináció mentén, a 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról és hozzá tartozó 237/2006. kormányrendelet alapján a felsőoktatásba jelentkező fogyatékkal élő hallgatók a felvételi pontszámítási rendszerben 8 többletpontra jogosultak. A fenti jogszabályok fogyatékoság meghatározása is valamelyest tágabb, mint az esélyegyenlőségi törvény fogyatékoság definíciója, mivel beleszámít a mozgáskorlátozottság, az érzékszervi fogyatékoság (látás- és hallássérülés), a beszéd fogyatékoság, az autizmus spektrumzavar, a pszichés fejlődési zavar, a tanulási zavar, a figyelemzavar és a magatartásszabályozási zavarok, valamint ezek halmozódása. A felsőoktatásban való benmaradást támogatja a 29/2002. OM rendelet a fogyatékos hallgatók tanulmányainak folytatásához szükséges esélyegyenlőséget biztosító feltételekről és kedvezményekről. Ehhez csatlakoznak még a rektori és kancellári utasítások, melyek a legtöbb intézményben a rendelet értelmében előírják az esélyegyenlőségi koordinátor feladatait is. A koordinátorok feladata a 87/2015. kormányrendelet értelmében, hogy elbírálják és nyilvántartsák a fogyatékos hallgatók kérelmeit, kapcsolatot tartsanak ezekkel a hallgatókkal és segítőkkel, biztosítsák

számukra a lehetséges segítségnyújtást és konzultációkat, valamint minél jobban felhasználják a rendelkezésre álló támogatásokat.

A változás léptéke a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen

Mivel empirikus kutatásomat a fenti intézményben végeztem el, ezért érdemesnek tartom bemutatni az ottani integrációs törekvéseket. Az elmúlt 10 évben majdnem megtízszereződött a fogyatékossgal élő hallgatók létszáma, ahogy az a 2. ábrán is látható. Ebben egy jelentős mennyiségi változás a 2009-2010 között következett be, de 2010 és 2014 között is lassan újra megduplázódott a fogyatékos hallgatók létszáma.

2. ábra. A fogyatékkal élő hallgatók létszámának változása a BME-n (DEMJÉN, 2016)

Azonban még ez a szám is csak az összhallgatói létszám töredéke, azaz csupán 0,5-1%-a. A táblázatból leolvashatóak a karok pontos adatai:

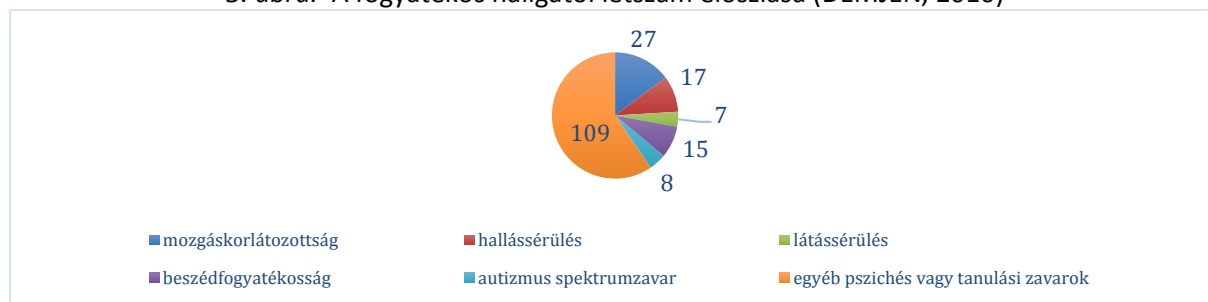
1. táblázat. A fogyatékossgal élő hallgatók megoszlása kari bontásban 2015-ben (DEMJÉN, 2016)

	Karonként összesen	Kari hallgatói létszámában (%)
Építőmérnöki kar	23	1 %
Építészmérnöki kar	10	0,5 %
Gépészmérnöki kar	34	1 %
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar	29	0,7 %
Közlekedésmérnöki és Járműmérnöki Kar	19	1 %
Természettudományi Kar	3	0,5 %
Vegyészmérnöki és Biomérnöki Kar	14	0,7 %
Villamosmérnöki és Informatikai Kar	51	1 %
összesen	183	

A táblázat alapján a Villamosmérnöki, a Gépészmérnöki és a Gazdaság- és Társadalomtudományi Karokon van a több fogyatékkal élő hallgató. Ez önmagában a karok fogadókészségéről nem sokat mond, ezért feltüntettem a táblázatban, hogy az adott kar összhallgatói létszámának alapján mekkora a fogyatékkal élő hallgatók aránya. Ily módon látható, hogy az Építőmérnöki, a Gépészmérnöki, a Közlekedésmérnöki és a Villamosmérnöki karok a leginkább befogadóak.

A következő ábrán azt szemléltetem, hogy hogyan oszlanak meg a fogyatékossgal típusok az érintett hallgatók körében.

3. ábra. A fogyatékos hallgatói létszám eloszlása (DEMJÉN, 2016)

Karonkénti bontásban megvizsgálva is a pszichés és tanulási zavarok a legjellemzőbbek, ezért ezeket külön nem ábrázolom. Érdekes adat, hogy a Gépészmérnöki és a Vegyészmérnöki karokon minden fenti fogyatékosági formájú hallgató előfordul, míg a többi karon nem.

Összegzés

A minőségi foglalkoztatás első lépései közé tartozik a fogyatékos személyek minőségi oktatása, amely napjainkban már egy elérhető szolgáltatás. Minél több fogyatékos személy számára nyitott a felsőoktatás, annál inkább növekedhet az esélyük a nyílt munkaerőpiacon is. S habár a felsőoktatás nyitottnak tűnik, mégis kevesen jutnak el ideig, és az elvi nyitottságon túl számos problémával találkozhatnak a fogyatékos hallgatók, akár a nem differenciált oktatási módszerek, akár a nem megfelelő infrastruktúra miatt. További, azonban nem elhanyagolható tényező a tanárok, valamint a diáktársak attitűdje, amely lehet elutasító, ellenére az inklúziót hirdető európai és világméretű elveknek. Mindezeket figyelembe véve sokszor maguk a fogyatékos tanulók is kontraszelekciónak gyakorolnak a karrierrel kapcsolatos döntéseikben (HOLLOWAY, 2001). Fontos azonban felismerni, hogy ez egy kétoldalú folyamat, hiszen a fogyatékos hallgató és a hallgatótársak kölcsönösen befolyásolják egymás megítélését, és közösen konstruálhatnak egy inkluzív teret.

A tanulmány célkitűzése

A kutatás célja, hogy felmérje a magyar egyetemisták, ezen belül a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem hallgatóinak attitűdjét a fogyatékos emberekkel, és ezen belül a fogyatékos hallgatótársakkal kapcsolatban. Ez egyben hiánypótló adat, bárha egyetlen egyetemre fókuszál, mivel az elmúlt év(tized)ekben nem született hasonló kutatás.

Az attitűd leíró feltárása mellett megvizsgáltam milyen tényezők befolyásolhatják azt. Az attitűd kognitív és konatív összetevőjére is hatást gyakorló, egyik tényező alapvetően a korábbi tapasztalatok hatása lehet, az eddigi tapasztalatok a fogyatékos diáktársakkal kapcsolatban. Az attitűd érzelmi komponensére fókuszálva megvizsgáltam, hogy milyen érzelmi kompetenciákkal rendelkeznek a mintába bekerült hallgatók és ezek hogyan függenek össze a fogyatékos emberek elfogadásával vagy elutasításával.

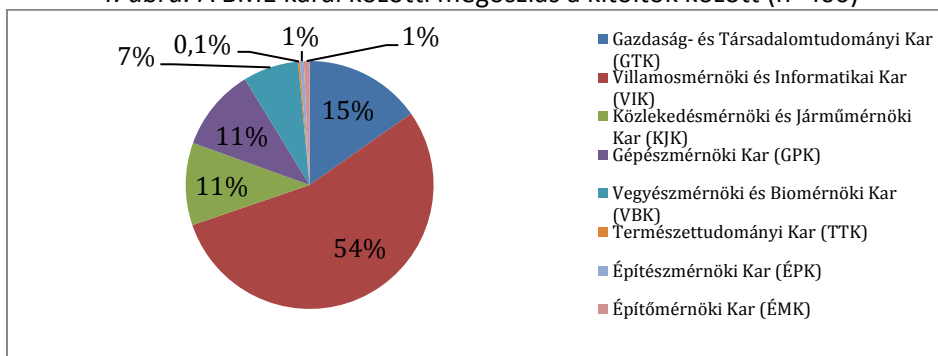
Módszer

Résztvevők

A mintát a Budapesti Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem önként jelentkező hallgatói alkották. A hallgatók neptun üzeneten keresztül kapták meg a felkérést a kutatásban való részvételre, mely számukra a kiküldött linken található kérdőívcsomag kitöltését jelentette.

A vizsgálatban összesen 400 fő vett részt, ebből 296 férfi és 104 nő. A teljes minta átlagéletkora 20,99 év (SD = 2,52). A minta legfiatalabb tagja 17, a legidősebb 34 éves volt. A mintába a BME minden karáról kerültek be hallgatók, melynek megoszlását mutatja a 4. ábra.

4. ábra. A BME karai közötti megoszlás a kitöltők között (n=400)

Eljárás

A szemléleti akadálymentesség vizsgálatára egy kérdőíves felmérést terveztem, mely 2014. decembertől 2015. februárig tartott. Az [online kérdőívcsomagban](#) több kérdéscsoport is szerepelt, melyből most a demográfiai adatokat, valamint a fogyatékos személyekkel kapcsolatos tapasztalatokat és attitűdöt mutatom be, illetve az ennek háttérében feltételezett változókat, mint az érzelmi intelligencia és tapasztalat.

Eszközök

Az attitűdméréshez az Attitudes Towards Disabled Persons, azaz a fogyatékos személyekkel kapcsolatos attitűdök kérdőívet (YUKER és mts-ai, 1970) fordítottam le magyarra, amely burkoltabban méri fel a fogyatékos emberekkel kapcsolatos attitűdöt, ezáltal kevésbé van kitéve a szociális kívánatossági torzításnak. Ezt a kérdőívet már más – a befogadással és az inklúzióval kapcsolatos attitűdöket vizsgáló – magyar vizsgálatokban is felhasználták (például SZEGŐ, 2008). A válaszolóknak minden egyes állítás esetén -3 és +3 közötti Likert-skálán kellett jelölniük az egyetértésük fokát, ahol a negatív tételek az egyet nem értést, míg a pozitív tételek az egyetértést fejezik ki.

2. táblázat. Az ATDP skálái és pontozása (YUKER és mts-ai, 1970)

Skálarész	Tételszám	Pontszám	Fordított tételek
ATDP-O	20	-60 → +60	2, 5, 6, 11, 12
ATDP-A	30	-90 → +90	5, 9, 12, 14, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 29
ATDP-B	30	-90 → +90	1, 3, 4, 6, 7, 10, 12, 13, 22, 26, 28

Ezen túlmenően a társadalmi távolságok külön megkérdezése nélkül, a Bogardus-i minta alapján egyszeri rangsorolást kértem az elfogadásról minden fogyatékosági csoport esetében.

A kapcsolódó érzelmi kompetencia vizsgálatot BAR-ON Emotional Quotient Inventory tesztjével (2004) végeztem el. A kérdőív az érzelmi intelligenciát a Bar-On modell alapján, önbeszámoló formában méri. A válaszadás formátuma 5 fokozatú Likert-skála. A kérdőív 121 kérdése a modell faktorai alá rendeződik be, minden kérdés egy faktorra súlyoz. A leltárban vannak egyenes és fordított tételek is. Alább röviden összefoglalom, hogy melyik skála kérdései milyen érzelmi kompetenciát mérnek.

3. táblázat Az EQ-i skáláinak leírása és a skálákhoz tartozó tételek száma (BAR-ON, 2006)

Skála neve	Mit mér	Tételszám
Intraperszonális képességek		
Öntudatosság és önkifejezés		
Önbecsülés	Önmagunk pontos észlelése, megértése és elfogadása.	9
Érzelmi öntudatosság	A saját érzések figyelemmel kísérése és megértése.	7
Asszertivitás, magabiztosság	Önmagunk és érzéseink hatékony és konstruktív kifejezése.	7
Függetlenség	Önbizalom és másoktól való érzelmi függetlenség.	7
Önmegvalósítás	Igyekszik a személyes céljait elérni és megvalósítani önmagát.	7
Interperszonális képességek		
Társas tudatosság és személyközi kapcsolatok		
Empátia	Észrevenni és megérteni mások érzéseit.	5
Társas felelősségtudat	Azonosulni és együttműködni egy társas csoporttal.	9
Interperszonális viszony	Kölcsönösen kielégítő kapcsolatok fenntartása és jó kapcsolat másokkal.	10
Stresszkezelés		
Érzelemkezelés és érzelemszabályozás		
Stressztűrés	Az érzelmek hatékony és konstruktív kezelése.	9
Impulzivitás-impulzus kontroll	Az érzelmek hatékony és konstruktív szabályozása.	9
Adaptáció		
Változásmenedzsment		
Valóságérzékelés	Az érzések és a gondolatok objektív értékelése a külső valósághoz képest.	10
Rugalmasság	Az érzelmek és a gondolkodás adaptálása és átállítása új helyzetekben.	8
Problémamegoldás	Személyes és személyközi problémák hatékony megoldása.	8
Általános hangulat		
Önmotiválás		
Optimizmus	Pozitív szemlélet, az élet napos oldalának észrevétele.	8
Boldogság	Elégedettség önmagunkkal, másokkal és az élettel általában.	9

A leírt több nyelvre lefordították, és kielégítően jó reliabilitási és validitási mutatókkal rendelkezik. Kritikai észrevételként az bocsátható csupán előre, hogy minden önjellemző skála esetében előfordulhat, hogy a pontatlan önismeret vagy a szociális kívánatossági hatás miatt torzítanak a válaszolók.

Eredmények

Leíró jellemzők

Az attitűdöt a fogyatékossgal élő személyek, mint csoport irányába az ATDP skála segítségével mértem. A három alskála leíró statisztikai jellemzőit a 4. táblázatban mutatom be. A teszt megfelelőségét mutatja, hogy az ATDP skálái egymással erősen korrelálnak ($0,724 \leq r \leq 0,845$ $p < 0,01$)

4. táblázat. Az ATDP leíró statisztikai adatai az egyetemista mintán (n=390-392)

	Elméleti minimum	Tapasztalt minimum	Elméleti maximum	Tapasztalt maximum	Átlag	Szórás
ATDP-O	0	11	120	93	48,79	13,98
ATDP-A	0	21	180	125	75,52	16,78
ATDP-B	0	22	180	126	80,03	17,24

Mind a számszerű adatok, mind a normál eloszlási görbe alapján az egyetemisták fogyatékos személyek iránti attitűdje a normál eloszlás középső sávjában helyezkedik el, azaz sem kiugróan elfogadó, sem nagyon elutasító emberek nincsenek a mintában. A fogyatékos személyek, mint egységes csoport iránti attitűdben az elsősorban műszaki beállítottságú hallgatók nem képviselnek szélsőséges értékeket, átlagosan elfogadóak.

Az egyetemista mintától a különböző fogyatékosági formák elfogadottságának rangsorolását kértem a társadalmi távolság külön jelölése nélkül, azaz hogy ő maga mennyire fogdja el a különféle fogyatékosággal élő embereket. A gyakoriságokat összevetve az eredményt az 5. táblázat szemlélteti.

5. táblázat. Az egyes fogyatékosági csoportok elfogadottsága (n=399)

Rangszám (nehezebb elfogadás iránya)	Rangsor	Adott rangszámra elsődlegesen sorolók aránya
1.	Mozgáskorlátozott személyek	28%
2.	Hallássérült személyek	24%
3.	Látássérült személyek	28%
4.	Krónikus betegséggel élő emberek	26%
5.	Pszichés zavarokkal küzdő emberek	32%
6.	Értelmileg akadályozott személyek	48%

A fentiekből látható, hogy egyrészt a válaszolók az újabban általánossá váló társadalmi és kulturális elvek mentén rangsorolják az egyes fogyatékosággal élő csoportokat. Másrészt megvizsgálva a rangszámok eloszlását, azt látjuk, hogy a legnagyobb egyetértés az értelmileg akadályozott emberek 6. helyre, azaz a legnehezebben elfogadhatóvá sorolásában van, ugyanis a minta 48%-a, majdnem a fele ezt a rangszámot rendelte az értelmi akadályozottsághoz. Ezt magyarázhatjuk azzal, hogy ezzel a csoporttal a legnehezebb(en elképzelhető) a kommunikáció és mindenféle társas interakció. Viszonylag nagy egyetértést látunk a pszichés zavarokkal élő emberek esetében is, hiszen a minta majdnem harmada a második legnehezebben elfogadhatónak találja ezeket az embereket. Itt valószínűleg az elutasítás hátterében leginkább az ismeretek hiánya állhat. Ugyanez igaz lehet a krónikus betegségek esetében is, valószínűleg a hallgatóknak nincsen pontosan kialakult mentális reprezentációja erről a csoportról (sem). A könnyebben elfogadott csoportok esetében is a minta egyharmadának egyértelmű álláspontja látszik. A mozgáskorlátozott emberek, valamint a krónikus betegséggel élő emberek esetében a válaszok egyértelműek, a minta maradék kétharmadának rangsorolása viszonylag egyenletesen megoszlik a többi fogyatékosági forma között. Nagyon kicsi azonban a különbség a 2. és a 3. helyen, azaz a látás- és a hallássérült személyek esetében. Itt a hallgatók között csupán 1%-os a megosztási különbség, ami arra is utalhat, hogy az érzékszervi fogyatékoságokat ugyan egyértelműen a mozgáskorlátozottságnál kevésbé tartják elfogadhatónak, de a két csoport között alig tesznek különbséget.

A fogyatékos emberekkel kapcsolatos attitűd háttérváltozói

Elvégeztem az elemzéseket az attitűd és a szocioökonómiai státusz mutatói között, azonban sem a nem, sem a lakóhely, sem az egyetemi kar alapján nincs különbség az egyetemisták között a fogyatékossggal kapcsolatos attitűdben.

A tapasztalat hatása az attitűdre

Ugyan a minta jelentős részének tanulmányai során már volt tapasztalata fogyatékossggal élő diáktárrsal, ennek a hatása t-próbával megvizsgálva nem jelenik meg statisztikai erővel, azaz nem elfogadóbbak azok, akiknek van vagy volt konkrét tapasztalata sajátos nevelési igényű diáktársakkal. Talán bízni lehet abban, hogy ennek háttérében az áll, hogy a fiatalabb korosztályban a nyitottság és a tudatosság általános állapot. Továbbá feltételezhető, hogy ha nem is közvetlenül osztálytársként, de a többségi társadalom integránsabb részeként valamilyen formában ez a korosztály már a mindennapokban is találkozik a fogyatékos személyekkel.

Az érzelmi képességek hatása az attitűdre

Az elfogadás a zajló társadalmi változások miatt és saját jogán is olyan kérdés amelyben feltételezhető, hogy az érzelmi képességeknek szerepe van. A mérnökhallgatók érzelmi kompetenciáját megvizsgálva látható, hogy pontszámaik az átlag és ehhez képest egy szórásnyi tartományban helyezkednek el, azaz nem kiugróan magas az érzelmi intelligenciájuk, azonban nem is érzelmi analfabéták. A mérnökhallgatók érzelmi kompetenciáinak leíró jellemzőit mutatja be a 6. táblázat. Az egyes alskálákból a könnyebb összehasonlíthatóság kedvéért százalékos mutatókat képeztem, ahol a 100-hoz közeli értékek jelentik az adott kompetencia mind magasabb szintű birtoklását (például TAKÁCS, 2010 alapján). Ennek a tesztnek nincs magyar sztenderdje, de korábbi vizsgálati eredmények alapján (SÉLLEI, 2015) feltételezhető, hogy ezek a pontszámok valahol az átlagos és ahhoz képest egy szórásnyi sávban helyezkednek el, inkább enyhe balra csúcsosodással.

6. táblázat. A minta érzelmi intelligenciájának leíró mutatói (n=399)

	Átlag	Szórás	n
Magabiztosság	66,20	13,82	400
Éntudatosság	68,46	15,80	400
Önbecsülés	68,82	17,88	400
Függetlenség	66,40	14,46	400
Önmegvalósítás	79,52	13,68	400
Empátia	73,87	13,28	400
Társas felelősségtudat	78,22	11,78	400
Interperszonális viszony	70,79	14,75	399
Valóságérzékelés	66,49	11,03	400
Rugalmasság	65,58	13,53	400
Problémamegoldás	77,54	10,98	400
Stressztűrés	65,01	8,59	400
Impulzivitás kontroll	71,38	16,29	400
Optimizmus	73,50	13,77	399
Boldogság	76,41	15,12	400

Lineáris regresszióval megvizsgáltam, hogy az attitűdben az érzelmi kompetenciáknak milyen szerep jut, melyik bír statisztikailag jelentős magyarázó erővel. Mivel az attitűdvizsgáló eszköz a fogyatékos személyek felé irányuló attitűd három, árnyalatnyival eltérő aspektusát vizsgálja, ezért külön

modellben vizsgáltam az ezeket magyarázó érzelmi kompetenciákat is. Az eredmények alapján más-más érzelmi kompetenciák bírnak statisztikailag is jelentős magyarázó értékkel. Az ATDP-O esetében a regressziós modellbe minden érzelmi részképességet bevonva egy szignifikáns ($p < 0,05$), ámde nem túl magas magyarázó értékű ($R^2 = 0,080$) modellt lehetett építeni, amelyben a bevont változók közül az optimizmus és a társas felelősségtudat bírt szignifikáns előrejelző értékkel. Az ATDP-A esetében hasonló erejű modellt tudtam építeni ($R^2 = 0,076$ és $p < 0,05$). Itt a változók közül a társas felelősségtudaton és az optimizmuson kívül még a magabiztosság jelent meg a statisztikailag is jelentős magyarázatok között. Az ATDP-B magyarázatára szolgáló modellben a problémamegoldás és az önmegvalósítás gyengén szignifikáns magyarázó erejű változók ($p < 0,05$), míg a társas felelősségtudat erősen szignifikáns ($p < 0,01$). Maga a modell gyengén szignifikáns és még további változók hatását vetíti előre ($R^2 = 0,084$ és $p < 0,05$). Azaz az érzelmi kompetenciák a fogyatékos emberekhez való viszonyulás 7-8%-át magyarázzák.

Pearson-féle korrelációs elemzéssel megvizsgáltam továbbá, hogy az elfogadóbb attitűddel mely érzelmi intelligencia komponensek járnak együtt. Az eredményeket a 7. táblázat részletezi.

7. táblázat. Az attitűd és az érzelmi részképességek közötti szignifikáns korrelációk ($n=399$)

	$p < 0,01$	$p < 0,05$
ATDP-O	társas felelősségtudat ($r = -,168$) rugalmasság ($r = -,133$) optimizmus ($r = -,172$)	függetlenség ($r = -,116$) boldogság ($r = -,110$)
ATDP-A	társas felelősségtudat ($r = -,160$)	magabiztosság ($r = -,118$) függetlenség ($r = -,101$) optimizmus ($r = -,124$)
ATDP-B		függetlenség ($r = -,115$) társas felelősségtudat ($r = -,110$) optimizmus ($r = -,107$)

A magabiztosság, a függetlenség, a társas felelősségtudat, a rugalmasság és az optimizmus alacsonyabb volta utal inkább elfogadó tendenciára a fogyatékos emberek iránt. Ez az eredmény a várakozásaimmal ellentétes, a hatás talán annak tudható be, hogy aki kevésbé jó ezekben az érzelmi készségekben, ő tudatosabban odafigyel az attitűddel kapcsolatos kérdésekre, és a politikailag korrekt válaszokra, anélkül, hogy ez szociális kíváncsisági torzításnak hatna.

Eredményeim alapján tehát az elfogadás és elutasítás háttérében a magyarázó változók között van néhány érzelmi kompetencia. A társas felelősségtudat fontos magyarázó változó, és egybecseng a társadalmi változás tényével. Az inkább személyen belüli tényezők közül a magabiztosság, az önmegvalósítás és az optimizmus emelkedik ki. Ezek mintegy készletet adnak ahhoz, hogy a hallgatók pozitív várakozással tekintsenek a fogyatékos személyekre is, bízva abban, hogy a helyzet megoldható, akár saját többletbefektetésükkel. Az utolsó kiemelkedő változó a problémamegoldás érzelmi képessége. A műszaki beállítottságú emberek inkább megoldandó feladatnak tekintik eszerint a fogyatékos hallgatótársat, és nem stresszforrásnak.

Diszkusszió

Mind a szakirodalom, mind a vizsgálataim alapján jól látható, hogy az esélyegyenlőségi törekvések bár hosszú múlttal rendelkeznek, de történetük viszonylag rövid, és számos jövőbeli feladatot foglalnak még magukban a felsőoktatás területén (is). Az elmúlt tíz évben felerősödött az integráció-inklúzió, és ennek hatása mostanra a felsőoktatásban is érezhető. Az 1%-os jelenlét azonban még felveti a kérdést, hogy megvalósul-e az esélyegyenlőség?

Három területen látom az egyenlő esélyű hozzáférés kulcsát a fogyatékossgal élő hallgatók számára: egyrészt a fizikai akadálymentesség az egyetem megközelíthetőségében és az épületen belüli közlekedésben, másrészt a tananyagok megfelelő hozzáférhetősége, harmadrészt a társas környezet hozzáállása. Természetesen a különböző fogyatékossgai formák esetében előfordulhat, hogy más terület vagy részterület a hangsúlyosabb.

Jelen tanulmányban a társas környezet szempontjából két fontos változót, a tapasztalatot és az érzelmi kompetenciát vizsgáltam meg. A fogyatékos személyek, mint egységes csoport iránti attitűdben az elsősorban műszaki beállítottságú hallgatók nem képviselnek szélsőséges értékeket, átlagosan elfogadóak. Ugyan a minta jelentős részének tanulmányai során már volt tapasztalata fogyatékossgal élő diáktárssal, ennek a hatása nem jelenik meg statisztikai erővel, azaz nem elfogadóbbak azok, akiknek volt konkrét tapasztalata. Továbbá feltételezhető, hogy ha nem is közvetlenül osztálytársként, de a többségi társadalom integránsabb részeként valamilyen formában ez a korosztály már a mindennapokban is találkozik a fogyatékos személyekkel.

Az elfogadás és elutasítás hátterében a magyarázó változók között kiemelkedett néhány érzelmi kompetencia is. A társas felelősségtudat fontos magyarázó változó, és egybecseng a társadalmi változás tényével. Az inkább személyen belüli tényezők közül a magabiztosság, az önmegevalósítás és az optimizmus emelkedik ki. Ezek olyan pszichés erőforrás készletet adnak a hallgatóknak, melynek segítségével pozitív várakozással tekinthetnek a fogyatékos személyekre, bízva abban, hogy a minden helyzet megoldható közös erőfeszítéssel.

Érdekes továbbá magának az attitűdnek a mintázata a különböző fogyatékossgai formák elfogadottságában. Ezek az eredmények ugyanis ellentmondanak a régi, és egybecsengenek az újabb kutatásokkal, miszerint nem csak a globális attitűd változik a fogyatékossgal kapcsolatban, hanem ennek tartalma is. Az elfogadás-elutasítás mértéke ma már nem függ össze a fogyatékossgal láthatóságával és ez mindenképpen pozitív elmozdulás.

Alkalmazott vonatkozások

A mostani adatok, a fogyatékos hallgatók alacsony aránya egyben azt is jelenti, hogy mind a műszaki, mind a humán területen vannak még megoldandó feladatok az esélyegyelőség megteremtéséhez. A műszaki, „hard” területen rendelkezésre állnak ehhez azok az előírások, szabályozók és javaslatok vagy ötlettárak, melyek segítségével a fennálló problémák – amennyiben a gazdasági háttér adott – könnyen orvosolhatóak. A humán, „soft” területen jó gyakorlatokat lehetne átvenni, projektek keretében a hallgatók és fogyatékos társaik kooperációját lehetővé tenni, amelyekkel minden egyes egyén szintjén megindulhat a fogyatékossga, a különböző fogyatékossgal élő emberek elfogadása, az attitűdök megváltozása. Úgy tűnik, itt nehezebb feladattal szembesülünk, mint a műszaki területen, bárha ehhez kevesebb gazdasági forrása van szükség.

A szemléleti akadálymentesség lehetőségei

A szemléleti akadálymentesség területén elsősorban az oktatók és a hallgatótársak attitűdjével érdemes dolgozni. A tapasztalatnál nincs jobb attitűd változtatási módszer, ahogy az ARONSON (2008) óta ismert – azaz minél több fogyatékos hallgató kerül be a felsőoktatásba, annál több jó tapasztalatot tud gyűjteni minden fél, amelyet felhasználhatnak az alkalmazkodásban. Ezen felül érdemes lehet érzékenyítő és empátiafejlesztő tréningeket tartani, amelyekkel előre fel lehet készíteni az oktatókat és hallgatókat a fogyatékos fiatalok fogadására, azokra a sajátosságokra és kihívásokra, amelyekkel az inkluzív felsőoktatásban szembesülhetnek. A tréningek helyett, bár kevesebb embert ér el a közösségben, de célzott segítség a fogyatékos fiatalok számára, ha az egyetemre bekerüléskor kapnak egy mentort, aki a tanulmányi ügyeken kívül akár a társas életben is a segítségükre lehet.

Jövőbeli kutatási lehetőségek, korlátok

A tanulmány a felsőoktatási esélyegyenlőség személy-környezet oldalára fókuszált. Nem elhanyagolható azonban a társas mellett a fizikai környezet felmérése sem, az akadálymentesítési tervek kialakítása vagy amennyiben erre nincs lehetőség, az atipikus oktatási formák bevezetésén való elgondolkodás. Amennyiben egy felsőoktatási intézmény transzparenssé teszi az inklúziót, nem tekinthet el a társas környezet felmérése és akadálymentesítése mellett a fizikai környezettől sem. Mindez nem működhet az érintett fogyatékos hallgatók bevonása nélkül.

Meg kell továbbá jegyezni, hogy a tanulmányban bemutatott eredmények a BME esetében reprezentatívak és érvényesek, s mindenképpen fontos, hogy további kutatásokkal a többi magyarországi egyetemet is felmérjük minél komplexebb módon, minél több attitűdöt befolyásoló háttérváltozót bevonva a vizsgálatba.

Irodalom

- Aronson, E. (2008): *A társas lény*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bar-On, R. (2004): *Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i). A Measure of Emotional Intelligence. Technical Manual*. Multi-Health System Inc., Toronto.
- Bar-On, R. (2006): The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema*, 18, 13-25.
- Bogdan, R., Biklen, D. (2013): Handicapism. Wappet, M., Arndt, K. (eds.): *Foundations of disability studies*. Palgrave Macmillan, New York. 1-16.
- Csányi Y. (1995): Integrált fejlesztés a kutatás szintjén. In: Csányi Y. (szerk.): *Együttnevelés – Speciális igényű tanulók az iskolában*. Iskolafejlesztési Alapítvány OKI Iskolafejlesztési Központ, Budapest. 22–28.
- Csányi Zs. (2008): Karrier. Letöltés helye: <https://k2.erg.bme.hu/~hercegf/apa/karrier/index.htm>
- Daruwalla, P., Darcy, S. (2005): Personal and societal attitudes to disability. *Annals of Tourism Research*, 32 (:3), 549-570.
- Demjén Z. (2016): BME Diákközpont belső statisztikái. Személyes közlés.
- EOP (2014): Breaking down employment barriers. *Careers and the Disabled*, 2014, Fall. Letöltve: http://www.eop.com/cd_article.php?content=BreakingDownEmploymentBarriers
- Európai Unió (2010): Európa 2020. Brüsszel. Letöltve: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf
- Fischer G. (2009): Az integrációval kapcsolatos attitűdök kutatása. *Gyógypedagógiai szemle*, 2009(4). Letöltve: http://prae.hu/prae/gyosze.php?menu_id=102&jid=29&jaid=416
- Goreczny, A. J., Bender, E. E., Caruso, B., Feinstein, C. S. (2011): Attitudes toward individuals with disabilities: Results of a recent survey and implications of those results. *Research in Developmental Disabilities*, 32 (:5), 1596-1609.
- Holloway, S. (2001): The Experience of Higher Education from the Perspective of Disabled Students. *Disability and Society*, 16(4), 597-615.
- Illyés S., Erdősi S. (1986): Az épek fogyatékos személy képe és fogyatékosokhoz való viszonya. In: Kolozsi B., Münnich I. (szerk.): *Társadalmi beilleszkedési zavarok*. Bulletin VI. Budapest. 3–57.
- Kegyé, A., Megyeri K., Németh Sz., Szarvas H., Pánczél M., Szabados T., Wéber A. (2013): *Védett tulajdonságú csoportok hozzáféréseinek akadályai a közigazgatási döntéshozatalban*. Egyenlő Bánásmód Hatóság, Budapest.
- Kende A. (2002): Testazonosság és identitás. A különböző testfelfogások szerepe az önellfogadásban. In: Csabai M., Erős F. szerk. (2002): *Test-beszédek*. Animula Kiadó, Budapest. 61-83.
- Könczei Gy., Hernádi I., Kunt Zs., Sándor A. (2015): *A fogyatékoságtudomány a mindennapi életben*. BME Tanárképző Központ, Budapest.

Központi Statisztikai Hivatal (2013): Oktatási adatok 2012/3013. *Statisztikai tükör*, 7. évfolyam, 32. szám.

Központi Statisztikai Hivatal (2015): Oktatási adatok 2014/2015. *Statisztikai tükör*, 2015/31. szám.

Munyi, C. W. (2012): Past and Present Perceptions Towards Disability: A Historical Perspective. *Disability Studies Quarterly*, 32 (:2). Letöltve: <http://dsq-sds.org/article/view/3197/3068>

Planty, M., Hussar, W., Snyder, T., Kena, G., Kewal-Ramani, A., Kemp, J., Bianco, K., Dinkes, R. (2009): *The Condition of Education 2009 (NCES 2009-081)*. National Center for Education Statistics, Institute of Education Sciences, U.S., Department of Education. Washington, DC.

Pusztai G., Szabó D. (2014): Felsőoktatási hallgatók és fogyatékosággal élő társaik. *Kapocs*, 13(4), 23-36.

Ritoók P-né, Gillemontné T.M. (1994): *Pályalélektan Szöveggyűjtemény*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Séllei B. (2015): *Az érzelmi intelligencia szerepe a foglalkozási rehabilitációban*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. Doktori disszertáció.

Super, D. E. (1980): A life-span, life space approach to career development. *Journal of Vocational Behavior*, 13, 282-298.

Super, D. E. (1994): Önmegvalósítás munkában és szabadidőben. In: Ritoók P-né, Gillemontné T. M. (1994): *Pályalélektan Szöveggyűjtemény*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 69-84.

Szegő Á. (2008): Pedagógusok attitűdje az integrált oktatással kapcsolatban. *Alkalmazott Pszichológia*, 10(:3-4), 21-34.

Takács I. (2010): A halogatás jellemzői a felsőoktatásban. Habilitációs dolgozat, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

Yuker, H. E., Block, J. R., Young, J. H. (1970): *The measurement of attitudes toward disabled persons*. Human Resources Center, Albertson, New York.

World Health Organization (2001/2003): *International Classification of Functioning/ Funkcióképesség nemzetközi Osztályozása*. Szegedi Kossuth Nyomda Kft., Szeged.

Hivatkozott jogszabályok

29/2002. OM rendelet a fogyatékosággal élő hallgatók tanulmányainak folytatásához szükséges esélyegyenlőséget biztosító feltételekről

2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról

237/2006. (XI. 27.) Korm. rendelet a felsőoktatási intézmények felvételi eljárásairól

2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről

87/2015. (IV. 9.) Korm. rendelet a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról